

Aida Eyvazlı

(əvvəlki ötən sayımızda)

Düşmənlər Ağ qurdun güclü övladlarından xəbər tutmuşdular. Ona tələ qurmaq istəyirdilər. Ağ qurd ana uşaqlarını muncuğa döndərüb və küleyi köməyə çağırıb. Külək də onun övladlarını dünyaya və yer üzünə səpələyir. Balalarını bir də görməyəcəyini bilən Ağ canavar həmin yerdə daşa dönür. Ağ canavardan daşa döndüyü yerdə 3 metrlik ağ daş göyərir. Muncuqların düşdükləri yerlərdə Ağ qurdun türk övladları göyməyə başlayır. Dənizdən dənizlərə düşürlər. Ağ canavardan balaları Altın daşda olanlar Qızıl Türkiyədə, Azırlar- Azər-baycandadırlar. Xakas, şor, alata, ya-

gəldiyimiz, tariximizə şahid ilk türk yazıları da elə bu qayalarda təsvir olunub. Tarix boyu köçəri həyat yaşayan, dövlət quran türklər harada olublarsa, həmin yerlərdə öz izlərini saxlayıblar. Sonralar boz qurdun rəsmlərini, tamğalarını məzar daşlarına, saray divarlarına, mansarlara vurublar.

VI-VII əsr nişanəsi olan Kul Tekin daş kitabəsində boz qurdun

**Hürən köpəklərə çarpışan,
Çoxmağlı çobanı arxasınca qaçıran,
Üzü yoluk boz qurd,
Ordumun xəbərini bilirsənsə, dekil mana,
Ordumun xəbərini bilirsənsə, dekil mana,
Qara başım qurban olsun, qurdum sana."**

Daş kitabələrdə nəş edilən, türklərin qurdla dost olmasına möhtəşəm bir yadigar da Bolqarıstandakı Şumnu şəhəri yaxınlığındakı qayalıqlarda qalan Madara kitabəsindədir. Deyilənə görə bu kitabəni Tuna Bolqarıstanın xaqanı Krum Xanın oğlu Ömürtağ Xan yapdırıb. Qayalıq üzərindəki pannoda quyruğu türk üsulu

bərik edirdi, doğru yola çıxarırdı. Sonra gözden itirdi. Biz bunu Allahın bir nişanəsi hesab etdik. Çünki İbranilərə qoyun və inək vermişdi, onlar da özlərini həmin təsvirlərlə daşlara çəkirdilər. Türklərin öndə gedənləri itəndən sonra onlar hökmdarlar arasına yetişdilər. Gəldikləri məmləkət onları qəbul etdi. Sonra üç qismə ayrıldılar və hər bir qismə cənuba, şimala və mərkəzə doğru ayrı-ayrı məmləkətlərə getmələrinə qərar verdilər".

Belə mənbələrin əksəriyyətində türk ordularının ərazilərə yürüşü zamanı türkləri gördüklərində "qurd gə-

Niyə Boz Qurda tapındıq...

kut, altaylar isə Şimaldadırlar. Xakaklar deyirlər ki, həmin daşın 6 min il yaşı vardır. Xakaklar oğlan uşağı öldüyündə onun baş daşına ağ, qız uşağı öldüyündə isə qırmızı bağlayırlar. Deyirlər ki, bizim balalarımız Ağ canavardan övladlandı. Analarının yanına qayıtdılar. Xuruduyağ Taş adlandırılan bu müqəddəs abidə hazırda Abakanda Tarix və Diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır.

Belə rəvayətlərdən, yazılı mənbələrdən gələn bilgiləri oxuyandan sonra bir daha qurdun həm də səmavi varlıq olduğuna inanırsan. Türk boylarında hətta, Böyük Ayı bürcünün 7 qurddan əmələ gəldiyi yazılır.

Daşa yazılan bozqurdlar

Rəhmətlik arxeoloq tarixçi alim Nəsim Muxtarovun Şekidə qoruyub saxladığı "Türkün dərki Muzeyi"ndə eramızdan əvvəl III-II yüzilliklərə aid olan kurqanda tapılan bir boyunbağı üzərindəki bozqurd naxışına heyran olmağa bilmirsən. Türkçülüyün tam təsdiqi olan bu bir cüt bütə baxın: Bura bir Qurbangahdır. Bu büt həm də totemdir. Həm bütüdür. Eyni zamanda nəsil başlanğıcını göstərir. Cütlüyün sinəsinə fikir verin. Sinəsindəki dişi canavardır. Bu qəbir sahibi boz qurd nəslinə məxsusdur. Demək bu nəslin totemi qurddur.

Türk tarixini bizim bu günümüze gətirən həm də qayaüstü rəsmlərdir. Türküstanda, Altaylarda, Azərbaycanda, Mərkəzi Asiyada, Qazaxıstanda, Şimalda, Şərqdə, Avropada türk ayağı dəyən ərazilərin hamısında qayaüstü rəsmlərdə, petroqriflərdə insanın ovladığı, birlikdə ova gətirdiyi heyvanlar və əsasən də qurd təsvirləri vardır. Bu gün işığına yol

Türk tarixini bizim bu günümüze gətirən həm də qayaüstü rəsmlərdir. Türküstanda, Altaylarda, Azərbaycanda, Mərkəzi Asiyada, Qazaxıstanda, Şimalda, Şərqdə, Avropada türk ayağı dəyən ərazilərin hamısında qayaüstü rəsmlərdə, petroqriflərdə insanın ovladığı, birlikdə ova gətirdiyi heyvanlar və əsasən də qurd təsvirləri vardır. Bu gün işığına yol gəldiyimiz, tariximizə şahid ilk türk yazıları da elə bu qayalarda təsvir olunub. Tarix boyu köçəri həyat yaşayan, dövlət quran türklər harada olublarsa, həmin yerlərdə öz izlərini saxlayıblar. Sonralar boz qurdun rəsmlərini, tamğalarını məzar daşlarına, saray divarlarına, mansarlara vurublar...

adı bir neçə yerdə çəkilir. Bu daş kitabələrin başında ilkin formasında bir bozqurdun iki uşağı əmizdiridi təsvir olunub. Bu günə qədər daş kitabənin baş hissəsi zədələnsə də, alimlər belə nəticəyə gəliblər ki, daş kitabənin başındakı uşaq əmizdirən boz qurdu. Çünki sonralar eyni təsviri Çində daha bir ərazidə tapıblar.

Kul Tekin kitabəsinin ön üzünün 12-ci sətirində və Bilge xaqan kitabəsinin ön üzünün 11-ci sırasında "Tanrı güc verdiyi üçün babam xaqanın ordusu qurd kimi idi, düşməni qoyun kimi yedi".

Dədə Qorqud kitabəmizdə isə gecələrin qurd üçün gündüz olduğu yazılır. Görün Salur Qazan qurdu necə tərif edir:

**"Qaranlıq axşam olanda günü doğan,
Qar ilə yağmur yağanda er kimi duran,
Gördüyündə Qaragöz atlan kişnədən,
Qızıl dəvələri buza döndərən,
Ağca qoyun gördüyündə
quyruğunu qamçılayan,**

ile hörlümüş bir at, atın üstündə elində qədəh tutan bir süvari və atın arxa ayağının yanında isə onun dalınca gələn bir qurd rəsmi görünür.

Bu günlərdə Türkiyə Cümhuriyyətinin xarici işlər naziri Mövlud Çavuşoğlu Uruqvayda səfərdə olarkən etirazçı ermənilərə Bozqurd işarəsi göstərdi. Gəlin görək qədim mənbələrdə ermənilər bozqurdlar haqqında nə yazırdı?!

XXI əsrdə yaşamış erməni esilli Süriyani Mikayıl (Mihail də yazılır) öz əsərlərində ermənilər haqqında bilgilər toplayıb. Türklərin ikinci köçündən yazarkən qeyd edir: "Türk tayfaları irəlilədikcə yer üzünü tutmağa başladılar. Onlar çox idilər. Yeni gələnlər köhnələri sıxışdırıb, qərbə doğru qovurdular. Onlar irəlilədikcə qarşılarında itə bənəyən bir heyvan gəldirdi. Heç kim öndə gedən həmin heyvana yaxınlaşmırdı. Irəliləmək vaxtı gələndə, həmin heyvan onlara yüksək səslə: "Guş", yəni "qalxın" - deyirdi. Atırlar da atlanıb, onun ardınca gedirdilər. Heyvan uzun zaman onlara reh-

lir; "kurt geliyor" deyə yazılan mənbələr bu gün də araşdırmaçıların ən çox rast gəldiyi etirazlardır.

Türklər qədim dövrlərdən bu günə qədər dövlət quruluşlarının gücünü göstərmək üçün bayraqlarında qurd başı şəklində çəkirdilər. Müəllifi özüm olduğum "Ötükən və Kur Şad" dastanında Kur Şad və 40 igidinin ruhunun Tanrı dağına uçduğunda Alp Ər Tungaya hesabat verdiyini belə yazıram:

**"İndi ki, gəlmisiz təniniz kutlu,
Sizi gözəyirdik hamımız mutlu.
Əldə bayrağımız naxışı qurdu.
Düşmənlər görünə bəğrən qan eylər."**

Çinlilərlə savaş zamanı Kul Tekinin Şadlarının əhvalını belə ərz edirdim:

**Biz Göy türklər, ər doğulduq binadan,
Güc almışdıq Ana Yerdən, Səmadan,
Süd əmmişik boz qurdlardan, borudən
Hara getsək Ötükənə dönəlim,
Ulu Tanrım Köməyim ol, köməyim!**

Türk dövlətlərinin hər birinin dövlət atributunda qurd simgesi, qurd resmi mühüm yer tutmuşdur. Hunlar və Göy Türklərdən qalan türk başlıqlı tuğlar, simvollar Osmanlıların sancaqlarının da simgesi oldu. Qanuni Sultan Süleymanın Rum elinə təyin etdiyi Bəylərbəyi Mehmet Paşanın çadırının qapısında və bayrağında qurd təsviri var idi.

Qazi Mustafa Kamal yola çıxdığı ilk gündən boz qurda inandı. Çevrə-

tə gəldiyi ilk gündən dövlətin pul kələrlərində bozqurdun rəsmlərini vurdu. Mustafa Kamal Atatürkü bu gün hər bir türk oğlu Boz qurda bən-zətmirmir?

1927-ci ildə çıxan jurnalların birində Atatürkə həsr olunan şerhdə yazılırdı:

**Yürü, döyüş, müzəffər ol,
Boz qurd sana göstərsin yol!**

**Yetişdi ən dar gündə,
Baxdıq, Bozqurd var önümdə!
Nə rəsuldu, nə xaqandı,
Bozqurd gənc bir komutandır!**

**Hayqırdı, Yer Göy oyandı.
Durğun sular dalğalandı.
Bozqurd endi qayalardan,
Qucaqladı onu Vətən.**

**Əllərində daşla-dəmir,
Dedi götür, al, vur devir.
Qayğılanma, haqq səindir.
Sən yürü, dağ-daş əyilir.**

Türklər yaşadıkları məkənlərdə, ərazilərdə inancaları olan qurd adına kəndlər, yollar, bulaqlar, meydanlar əbədiləşdiriblər. İrəvan 1918-ci il mayın 27-də ermənilərə verildikdən sonra buradakı türk adları dəyişdirildi. Ermənilər əvvəlcə qurd adından xilas olmaq istədilər. İrəvanda Şirək məhəlləsində Qurtbulaq kəndinin adını Krasar, Kurtqala kəndinin adını Petrovka kimi dəyişdirdilər. Belə adlar vaxtı ilə Zəngəzur mahalında da var idi. Zəngəzurdakı Kurtqalaq adının özünə qaytarılmasına isə sayılı aylar qalıb.

Bəs niyə türk insanı heyvanlardan ən çox bozqurdu sevdi? Əslində yalnız türklər deyil, azadlığını, müstəqilliyini istəyən, zülmə qarşı dirənən göstərən hər kəsin simvolu bozqurd olmadımı? Ona görə də Mövlud Çavuşoğlunun Braziliyada göstərdiyi Bozqurd simgesi gün gəlir ki, yenə də Bütün Türk Dövlətləri Birliyinin simvolu olur. O zaman pullarımızın da üstündə bozqurd simgesi yer ala-

Çin imperatoriçəsi Wu Zetian⁹³ ilə Kül Tegin⁹⁴ və Bilge Kağan yazıtları⁹⁵

sindəkilər onu boz qurda bən-zətdilər. Avstraliyalı Harold Kortənay Armstrong Atatürkə həsr etdiyi "Bozqurd" kitabında yazırdı: "O, səhralarda yaşayan tatarları geri döndərən, böyük gücə sahib biridir. Dünyaya çox gec gəlmiş bir liderdir. Qədim zamanlarda da doğulsaydı tam Mərkəzi Asiyaya sahib olacaqdı. Boz qurd sancağı altında və bir boz qurdun ürəyi və əzmi ilə Süleyman Şahın yanında at sürəcəkdirdi".

Gazi Mustafa Kamal hakimiyyə-

caq."Ötükən və Kur Şad" dastanında yazdığım kimi:

**Biz yanib törəyib, oddan çıxmışdıq,
Boz qurdun gözündə yanın işığıq.
Yüz min düşməni gəlsə geri durmağıq.
Sənincün gəlmisik cahana, Vətən...**

PS: Məqalənin hazırlanmasında həm də ünlü türk araşdırmaçısı Volkan Özkanın "Türk mədəniyyətində bozqurdun yeri və önəmi" əsərindən istifadə edilib.